

Kuviteltu elämänkulku – nuorten tulevaisuuskäsitykset sosiaalisina representaatioina

Eemeli Hakoköngäs & Ulla Tähtinen

Tässä katsauksessa esittelemme sosiaalisten representaatioiden teorian sosiaalipsykologisena lähestymistapana elämänkulun tutkimukseen. Tarkastelemme aiempaa kirjallisuutta, jossa teoriaa on sovellettu erityisesti nuorten elämänkulkuun koskevien käsitysten tutkimiseen. Esitämme sosiaalisten representaatioiden teorian sosiokulttuurisena lähestymistapana, joka mahdollistaa psykologisen *elämäнкаari-* ja sosiologisen *elämänkulututkimuksen* näkökulmien yhdistämisen. Lähestymistapa soveltuu niin koetun (menneen) kuin kuvitellun (tulevan) elämänkulun tutkimiseen. Katsaus tarjoaa työkaluja sosiaalisten representaatioiden teorian soveltamiseen nuorisotutkimuksessa.

Elämänkulku sosiokulttuurisena tuotteena

Sosiaalisten representaatioiden teoria on yksi eurooppalaisen sosiaalipsykologian keskeisistä lähestymistavoista. Teorian tarkastelukohteena ovat arkikäsitteet ja niiden muodostuminen. Sosiaaliset representaatiot on määritelty arvojen, ideoiden ja toiminnan järjestelmiksi, joiden perusta on ihmisten välisessä arkipäiväisessä vuorovaikutuksessa. Lähestymistavan

kehittäjä, Serge Moscovici (1925–2014) määritteli sosiaalisten representaatioiden tutkimuksen pyrkivän *modernin järjen* (modern rationality) selittämiseen (Moscovici 2000, 141). Sosiaalipsykologisena lähestymistapana teoria korostaa arkikäsitteiden kulttuurista ja historiallista perustaa. Yksilö nähdään aktiivisena toimijana, joka antaa ilmiöille ja asioille merkityksiä. Käsitteet, joihin tämä merkityksenanto perustuu, on omaksuttu sosiaalisesti, ja merkityksenanto myös tapahtuu suhteessa läsnä oleviin tai kuviteltuihin toisiin (Moscovici 1981, 208).

Uudet ja uhkaavat ilmiöt, kuten sairaudet tai teknologia, ja niihin liittyvä arkiymmärrys ovat sosiaalisten representaatioiden tutkimuksen tyypillisiä kohteita. Kiinnostus teorian soveltamiseen elämänkulun ja tulevaisuuskäsitysten tutkimuksessa on kasvanut 2010-luvulla (esim. Zittoun 2012; Pitti 2017; Koshkin ym. 2018). Tulevaisuuden elämänkulku kokonaisuutena tai elämänkulkuun sisältyvät tapahtumat ja siirtymät sopivat hyvin sosiaalisten representaatioiden tutkimuskohteeksi: tulevaisuus on uutta ja aina jossain määrin abstraktia ja tuntematonta. Tulevaisuus voi myös olla uhkaava. Lisäksi elämänkulkuun sisältyy monia kulttuurisia normeja (koulutus, työ, ihmissuhteet), arvostuksia ja toisten ihmisen odotuksia, joihin

suhteessa merkityksenantoa tapahtuu (esim. de Saint-Laurent & Zittoun 2016).

Sosiaalisten representaatioiden teoriaa yhdistää elämäntutkimukseen kiinnostus narratiiveihin eli kertomuksiin. Elämäntutkimusta koskevilla kertomuksilla tutkijan huomio on usein jo tapahtuneissa elämän käännekohtissa ja siirtymissä eli retrospektiivisessä kerronnassa (esim. Juntunen 2020). Myös sosiaalisten representaatioiden teorian parissa kiinnostus on enimmäkseen kohdistunut menneisyyttä koskeviin narratiiveihin (Sakki ym. 2014).

Narratiivisuus nähdään ihmiselle ominaisena kommunikaatiokeinona, joka hyödyntää erilaisia kulttuurisia kerronnan malleja (László 1997). Menneen elämäntutkimuksen kertomisessa ihmiset myös jäsentävät ja merkityksellistävät elämänsä suhteessa kulttuurin tarjoamiin merkityksiin (de Saint-Laurent & Zittoun 2016). Constance De Saint-Laurent ja Tania Zittoun (2016) ovat kuitenkin huomauttaneet, ettei oman elämän retrospektiivinen muistelu ole irrallaan tulevan elämäntutkimuksen kuvittelemisestä. Oman tulevaisuuden kuvittelu edellyttää jatkuvasti jo koetun elämän tuloksena rakentuvan minän huomioimista (ks. Piispa, Salasuo & Häkkinen, tässä numerossa).

Zittoun (2012) mukaan elämäntutkimuksen sosiokulttuurinen tarkastelutapa tarjoaa mahdollisuuden yhdistää kaksi aihetta koskevaa tutkimuksen päälinjaa, psykologisen *elämäntutkimuksen* (life-span) ja sosiologisen *elämäntutkimuksen* (life-course) -tutkimuksen. Sosiaalisten representaatioiden teoria on liitettävissä molempiin, sillä sen juuret ovat yhtäältä yhteiskuntatieteellisessä (esim. Durkheim, Lévy-Bruhl) ja toisaalta psykologisessa (Piaget, Vygotski, Bartlett) tutkimuksessa. Yhteiskuntatieteistä teoriaan periytyy kiinnostus ryhmien ja yhteiskunnan tasolla tapahtuvaan tiedon rakentamiseen. Psykologia puolestaan tuo mukaan sosiaalisen vuorovaikutuksen ja yksilön

(sosiaalisesti muodostuvan) mielen tarkastelutasot. (Moscovici 2000, 143; Hakoköngäs ym. arvioitavana oleva käsikirjoitus). Teoriaa onkin nimitetty yhteisön ja yksilön mielen väliseksi sillaksi (Sakki ym. 2017).

Arkiajattelu ja tulevaisuus

Tulevaisuuteen orientoituminen on yksi sosiaalisten representaatioiden muodostamisen perustarkoitus (Moscovici 1981; 1988). Tehdessään asioista ja ilmiöistä merkityksellisiä, arkikäsitteet suuntaavat toimintaamme. Jos käsitteet muodostuvat kompleksisiksi, on suuntautuminen puolestaan vaikeaa ja aiheuttaa ahdistusta. Esimerkiksi ilmastonmuutokseen ja energiankäyttöön liittyviä sosiaalisia representaatioita tutkineet Anke Fischer ym. (2012) havaitsivat, kuinka uhkaava tulevaisuusnäkökulma sisälsi keskenään ristiriitaisia tiedollisia, normatiivisia ja tunteisiin liittyviä ulottuvuuksia, joiden yhteensovittaminen teki yksilön oman toiminnan merkityksen arvioimisen vaikeaksi.

Sosiaalisten representaatioiden teoria korostaa arkitiedon mielikuvallisuutta (Hakoköngäs & Martikainen 2021). Mielikuvat siitä, mikä on tavoiteltavaa, arvostettavaa tai arvotonta ja vältettävää, vaikuttavat siihen, miten suuntaudumme kyseiseen asiaan. Tulevaan elämäntutkimukseen liittyviä sosiaalisia representaatioita on tarkasteltu erityisesti ikääntymiseen liittyen (esim. Schulze 2011; Cotrina ym. 2020). Clélia Schulzen (2011) tutkimuksessa brasilialaisten nuorten jaettuja käsityksiä ikääntymisestä luonnehtivat esimerkiksi sosiaalisuus, tieto ja kypsyys, jotka saivat ikääntymisen näyttäytymään positiivisena siirtymänä. Anita Cotrinan, Sofia Huaracayan ja Márcia Ferreiran (2020) tutkimuskohteena olleet keski-ikäiset brasilialaiset puolestaan liittivät ikääntymiseen piirteitä, kuten sairaus, yksinäisyys ja hyödyttömyys,

jotka heijastivat kyseisen ikäryhmän negatiivisia odotuksia. Erilaisille mielikuville voi etsiä selityksiä sosiokulttuurisista tekijöistä, jotka asettavat ikäryhmät yhteiskunnassa eri asemaan.

Nuorten oman elämänkulun sosiaalisia representaatioita ovat tarkastelleet muiden muassa Ilaria Pitti (2017) ja Koshkin ym. (2018). Pitti (2017) vertaili italialaisten nuorten ja aikuisten käsityksiä aikuisuudesta ja osoitti, kuinka yhteiskunnan muutokset (esimerkiksi taloudelliset mahdollisuudet) ovat tehneet itsenäistymiseen ja omillaan toimeentuloon liittyvien syvään juurtuneiden kulttuuristen tavoitteiden toteuttamisesta nuorille vaikeaa. Tämä puolestaan aiheuttaa ahdistusta sekä ristiriitoja sukupolvien välille. Tutkimukset osoittavat lähestymistavan mahdollisuuden (ikä)ryhmien elämänkulkuun liittyvien arkikäsitusten vertailuun.

Andrey Koshkin ym. (2018) tarkastelivat venäläisten nuorten sosiaalisia representaatioita tulevaisuuden koulutussiirtymistä. Tutkijat havaitsivat, että lyhyellä aikavälillä koulutusta koskevat representaatiot eivät vaikuttaneet merkityksellisiltä valintoihin, mutta pidemmällä aikavälillä niiden rooli nuorten halukkuudessa hankkia lisää (ammattillista) koulutusta oli keskeinen. Pittin (2017) ja Koshkinin ym. (2018) tutkimukset osoittavat, kuinka sosiaalisia representaatioita tutkimalla voidaan ymmärtää nuorten suuntautumista tulevaisuuteen ja toisaalta tunnistaa kuvitellun elämänkulun uhkakuvia, jos ympäröivä yhteiskunta tai nuoren tiedolliset, normatiiviset ja tunteisiin liittyvät tekijät ovat vaikeasti yhteensovittavissa (ks. Fischer ym. 2012).

Zittoun (2009) mukaan elämänkulua on sosiokulttuurisesta näkökulmasta mahdollista tarkastella intrapersoonallisena eli sisäisenä dialogina, interpersoonallisena eli yksilöiden ja ryhmien välillä ilmenevänä sekä kolmanneksi yhteiskuntien ja ideologioiden tasolla. Nämä tasot vastaavat sosiaalisten rep-

resentaatioiden teoriaan liittyviä ontogeneesiin (yksilö), mikrogeneesiin (vuorovaikutus) ja sosiogeneesiin (yhteiskunta) ilmenemistasoja (Sakki ym. 2017). Edellä esitellyt tutkimukset edustavat lähinnä onto- ja mikrogeneesiin tasoille sijoittuvaa intra- ja interpersoonallista näkökulmaa. Nuorten elämänkulkua koskevia käsityksiä rakennetaan myös sosiogeneesissä eli yhteiskunnan tasolla. Tämän rakentumisen tarkastelu esimerkiksi media-aineistojen tai koulujen oppimateriaalien kautta olisi jatkossa tärkeää.

Eri ilmenemistasot ovat yhteydessä toisiinsa ja sosiaalisten representaatioiden teoria mahdollistaa niiden yhdistämisen. Tutkimuksessa voitaisiin tarkastella esimerkiksi sitä, miten muutokset yhteiskunnan ja ideologioiden tasolla välittyvät ryhmien ja yksilöiden tasolle. Voidaan ajatella, että esimerkiksi mediakeskustelu työllisyysnäkömistä tai jonkin koulutusalaa houkuttelevuudesta johtaa ryhmässä tapahtuvaan tai yksilön sisäiseen keskusteluun vaikkapa koulutussiirtymien merkityksestä (vrt. Koshkin ym., 2018) tai ikääntymisestä (Schulze 2011).

Tutkimuksen suuntaviivoja tulevaisuuteen

Elämänkulun tutkimuksessa on siirrytty jaettujen elämänvaiheiden ja ikäsidonnaisten kehitystehtävien tarkastelusta yksilöllisten elämänkulkujen, käännekohtien ja siirtymien tutkimiseen (Settersten 2003; Juntunen 2020). Tämä suuntaus kenties heijastaa yhteiskunnassa tapahtuvaa yksilöllistymistä. Se voi kuitenkin liiaksi korostaa yksilöiden irrallisuutta ympäröivästä sosiaalisesta ympäristöstä. Vaikka elämänkulut yksilöllistyvät, on ihmiselle luontevaa kertoa tarinaansa suhteessa toisiin ihmisiin (Elder 1998).

Jatkossa elämänkulua koskevassa tutkimuksessa olisi syytä kiinnittää menneisyy-

teen kohdistuvan retrospektiivisen kerronnan sijaan enemmän huomiota menneisyyden ja tulevaisuuden väliseen dynamiikkaan (de Saint-Laurent & Zittoun 2016) ja laajentaa näkökulmaa yksilön ja yksilöiden väliseltä tasolta myös yhteiskuntien ja ideologioiden tasolle sekä näiden eri tasojen suhteisiin. (Zittoun 2009). Yksilön, yhteisön ja yhteiskuntien välisten suhteiden tarkastelu ja niiden suhteiden näkeminen vastavuoroisina (Sakki ym. 2017) on sosiaalisten representaatioiden teorian tuoma lisäarvo elämäntutkimukseen.

Katsauksessa esitellyt tutkimukset edustavat monipuolisesti eri menetelmiä, kuten haastatteluja, sana-assosiaatioita ja kvantitatiivista kyselytutkimusta. Laadullisten menetelmien osalta erityisesti visuaalisten menetelmien hyödyntäminen, esimerkiksi elämäntutkimuksen havainnollistaminen piirtämällä (ks. Juntunen 2020), auttaa tavoittamaan arkikäsitteiden mielikuvallisen ulottuvuuden. Visuaaliset menetelmät soveltuvat hyvin käytettäväksi nuorten parissa ja toimivat itsessään keinona konkretisoida abstrakteja merkityksiä havaittaviksi sosiaalisiksi representaatioiksi (Hakoköngäs & Martikainen 2021).

Erilaiset vertailevat asetelmat ovat sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa hedelmällisiä luokiteltuihin ryhmäjäsenyyksiin (ikä, sukupuoli) perustuvien erojen ja samankaltaisuuksien havaitsemiseksi (Schulze 2011; Pitti 2017). Tärkeää olisi kuitenkin huomioida myös ”luonnollisten” ryhmäjäsenyyksien (Sakki ym. 2014), nuorten tapauksessa esimerkiksi kaveri- tai harrastusryhmien, merkitys elämäntutkimusta koskevien käsitysten muodostumisessa.

Sosiaaliset representaatiot rakentavat sosiaalista todellisuutta paitsi kommunikaation, myös toiminnan kautta (Hakoköngäs ym. arvioitavana oleva käsikirjoitus). Sosiaalisesti muodostetut käsitykset eivät estä yksilön elämäntutkimuksen muodostumista ainutlaatuisiksi.

Jaetut käsitykset ja niitä välittävät narratiivit vaikuttavat kuitenkin siihen, millaiset elämäntutkimukset näytettyvät mahdollisina tai mahdottomina ja miten omaa toimintaa suunnataan niiden mukaan. Narratiivitutkija Jerome Bruneria mukaillen: kertomus voi matkia elämää ja elämä kertomusta. Eri-ikäisten elämäntutkimusten mahdollistamiseksi olisi tärkeää tunnistaa ja purkaa sosiaalisia representaatioita, jotka rajoittavat nuorten tulevaisuuskäsityksiä.

Katsaus on kirjoitettu osana Luode-hanketta (ESR: S21120)

Lähteet

- Cotrina, Anita & Huarcaya, Sofia & Ferreira, Márcia (2020) The middle-aged adult and their own old age: a structural approach to social representation. *Revista Brasileira de Geriatria e Gerontologia* 23 (6), e200162.
- de Saint-Laurent, Constance & Zittoun, Tania (2016) Memory in life transitions. Teoksessa Brady Waggoner (toim.) *Handbook of memory and culture*. Oxford: Oxford University Press, 1–32.
- Elder Jr., Glen H. (1998) The life course as developmental theory. *Child Development*, 69 (1), 1–12.
- Fischer, Anke & Peters, Vera & Neebe, Mirjam & Vávra, Jan & Kriel, Antoinette & Lapka, Miloslav & Megyesi, Boldizsár (2012) Climate change? No, wise resource use is the issue: social representations of energy, climate change and the future. *Environmental Policy and Governance* 22 (3), 161–176.
- Hakoköngäs, Eemeli & Martikainen, Jari & Sakki, Inari (arvioitavana oleva käsikirjoitus) Sosiaalisten representaatioiden teoria sosiaalisen konstruktionismien lähestymistapana.
- Hakoköngäs, Eemeli & Martikainen, Jari (2021) Visuaaliset menetelmät arkiajattelun tutkimuksessa. Teoksessa Sanna Ryyänen & Anni Rannikko (toim.) *Tutkiva mielikuvitus: Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 82–99.
- Juntunen, Anna (2020) Nuoret ja elävä toimijuuden tunto elämäntutkimuksen käännekohtissa. *Janus* 28 (1), 20–41.
- Koshkin, Andrey & Abramov, Ruslan & Rozhina, Ekaterina

- erina & Novikov, Andrey (2018) Role of social representations in student motivation for acquiring further education. *Interchange* 49 (3), 313–341.
- László, János (1997) Narrative organisation of social representations. *Papers on Social Representations* 6 (2), 155–172.
- Moscovici, Serge (1981) On Social Representations. Teoksessa Forgas, Joseph (toim.) *Social cognition: Perspectives on everyday understanding*. Lontoo: Academic Press, 181–209.
- Moscovici, Serge (2000) *Social representations: Explorations in social psychology*. Cambridge: Polity.
- Pitti, Ilaria (2017) What does being an adult mean? Comparing young people's and adults' representations of adulthood. *Journal of Youth Studies* 20 (9), 1225–1241.
- Sakki, Inari & Menard, Rusten & Pirttilä-Backman, Anna-Maija (2017) Sosiaaliset representaatiot: yhteisön ja mielen välinen silta. Teoksessa Antti Gronow & Tuukka Kaidesoja (toim.) *Ihmisielen sosiaalisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 104–129.
- Sakki, Inari & Mäkinieniemi, Jaana-Piia & Hakoköngäs, Eemeli & Pirttilä-Backman, Anna-Maija (2014) Miten tutkia sosiaalisia representaatioita? *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 51 (4), 317–329.
- Schulze, Clélia (2011) Social representations of ageing shared by different age groups. *Temas em Psicologia* 19 (1), 43–57.
- Settersten, Richard (2003) *Invitation to the life course. Towards new understandings of later life*. New York: Baywood.
- Zittoun, Tania (2009) Dynamics of Life-Course transitions: A methodological reflection. Teoksessa Herbert Scheithauer & Niebank Kay & Ittel Angela (toim.) *Dynamic process methodology in the social and developmental science*. New York: Springer, 405–429.
- Zittoun, Tania (2012) Life-course: A Socio-Cultural Perspective. Teoksessa Jaan Valsiner (toim.) *The Oxford handbook of culture and psychology*. Oxford: Oxford University Press, 513–553.